

KLAIPĖDOS PRAMONĖS PLĖTRA SOVIETINĖS LIETUVIŲ NOMENKLATŪROS INTERESŲ KONTEKSTE

Saulius Grybkauskas

ABSTRACT

The article analyses the attitude of the Soviet Lithuanian nomenclature towards industrial development in Klaipėda, as well as its position relative to other regions in Lithuania. In contrast to other Lithuanian cities and districts, Soviet era Klaipėda inherited an existing economic structure. Consequently, the expansion goals of the enterprises influenced the city's development more than the government's long-range plans and strategies. The attitude of Lithuanian nomenclature towards Klaipėda's development is seen in the long-term strategies prepared by the government of Soviet Lithuania. In the article, the behaviour of Klaipėda city administrators is seen in opposition to the interests of Soviet Lithuanian nomenclature. In contrast, the close relationship of city administrators and managers of Soviet enterprises stimulated Klaipėda's industrial growth.

KEY WORDS: Soviet nomenclature, industrial development, union-subordination enterprises, Soviet functionaries.

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos nomenklaturės pozicija ir požiūris į pramonės plėtrą Klaipėdos mieste, atskleidžiama jos raidos specifika lyginant su kitais Lietuvos regionais. Skirtingai nuo kitų Lietuvos miestų ir rajonų, sovietmečio Klaipėda paveldėjo jau susiformavusią ūkio struktūrą. Todėl miesto raidai didelę įtaką turėjo ne tiek valdžios rengti ilgalaikiai planai ir strategijos, kiek pačių įmonių plėtros siekiai. Straipsnyje atskleidžiami respublikos valdžios siekiai riboti sąjunginio pavaldumo įmonių augimą, o kartu ir migracijos iš kitų SSRS respublikų į Klaipėdą skaičių. Skirtingai nuo respublikos valdžios, vietos nomenklatura buvo suinteresuota pramonės plėtra mieste. Tai iš dalies lėmė ir miesto funkcionierių bei įmonių vadovų glaudūs socialiniai ryšiai.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: sovietinė nomenklatura, pramonės plėtra, sąjunginio pavaldumo įmonės, sovietų funkcionieriai.

*Dr. Saulius Grybkauskas, Lietuvos istorijos instituto
XX amžiaus istorijos skyriaus jaunesnysis mokslo darbuotojas
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
El. paštas: grybkauskas@istorija.lt*

Iš pirmo žvilgsnio straipsnio pavadinimas gali pasirodyti kiek pretenzingas. Moderniuose, po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo pasirodžiusiuose, darbuose ne vien Klaipėdos, bet ir visos respublikos ūkio raida sovietmečiu mažai tyrinėta. Gilesnių platesnę pramonės plėtros ir sovietinės ekonominės politikos tematiką nagrinėjančių studijų nebuvimas lyg ir leistų suabejoti, ar iš tiesų atskiro miesto ar regiono situacijos analizė yra atliekama reikiamu laiku. Vis dėlto bendrame respublikos ekonomikos raidos sovietmečiu kontekste būtina atsižvelgti į Klaipėdos miesto ir krašto specifika. Kitokia nei kitų regionų praeitis, teisinis statusas Lietuvos Respublikoje 1923–1939 m. ir spartesnė nei likusioje Lietuvos dalyje pramonės plėtra XX a. pirmojoje pusėje yra pakankama priežastis įdėmiau pažvelgti į Klaipėdos pramonės raidą. Žinoma, negalima tvirtinti, kad SSRS komandinėje sistemoje buvo įmanomi alternatyvūs miestų raidos būdai. Vis dėlto praeities pamatas turėjo lemti kiek kitokią ir ūkio politiką regione.

Antra vertus, į SSRS ūkio politiką nereikėtų žvelgti kaip į monolitinį ir planingą Kremliaus veikimą. Ekonomikos srityje, be aukščiausių politikos formuotojų Maskvoje, sąjunginių ministerijų, kurių pavaldumas apėmė nemažai Klaipėdos įmonių, veikė taip pat savus interesus turėjusi respublikos nomenklatura ir tuometinė Klaipėdos valdžia, kurios siekiai ne visada sutapdavo su Maskvos ar Vilniaus nuomone. Lietuvos SSR valdžios, Klaipėdos miesto vadovų ir įmonių veikimas nebuvo

itin darnus, o tai negalėjo nedaryti įtakos Klaipėdos ūkinei ir socialinei plėtrai. Respublikos, miesto ir nomenklatūrai priklausiusių įmonių vadovų bendradarbiavimas ir yra šio straipsnio tyrimo objektas.

Pastaruoju metu nomenklatūros, kaip socialinio sluoksnio, studijoms skiriamas vis didesnis dėmesys. Kastytis Antanaitis tyrinėjo sovietinę nomenklatūrą kaip administravimo sistemą, kartu aptardamas respublikos valdžios santykius su SSRS centru ir kitais Lietuvos socialiniais sluoksniais¹. Klaipėdos miesto raidą XX amžiuje nagrinėjo Vygantas Vareikis², miesto valdžios sudėtį J. Stalino valdymo ir N. Chruščiovo įsitvirtinimo laikotarpiu apžvelgė Vasilijus Safronovas³, Lietuvos regioninio miesto nomenklatūros elgseną, remdamasis Alytaus pavyzdžiu, tyrinėjo Vilius Ivanauskas⁴. Šie tyrimai liudija, kad lokalinės administracijos kaitos tyrinėjimai ir ypač politinės antropologijos prieitis gali būti labai perspektyvi. Ji leidžia atskleisti ne tik situaciją konkrečiame mieste ar regione, bet ir geriau suvokti patį SSRS ekonominės sistemos veikimą, nusakyti Maskvos politinių sprendimų ribas, kurias ženklino respublikos nomenklatūros siekiai ir biurokratiniai tinklai regione ar mieste.

Straipsnyje nesiekama detaliai išanalizuoti Klaipėdos miesto pramonės raidos pokario metais, kadangi tai buvo išsamiai tirta dar sovietmečiu⁵. Straipsnio tikslas yra pažvelgti į pramonės plėtrą, o kartu ir į socialinį gyvenimą lėmusius aspektus – sovietinės lietuvių nomenklatūros interesus, miesto funkcionierių bei įmonių vadovų sudėtį. Šių klausimų analizė galėtų turėti naudos gilesnėms istorijos ir socialinės antropologijos studijoms, atskleidžiančioms lokalinės nomenklatūros administracinės galios, jų socialinių tinklų įtaką miesto socialinei ir ūkio plėtrai.

Svarbiausi straipsnio šaltiniai yra Lietuvos ypatingajame archyve saugomi Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto (toliau LKP CK) (f. 1771), Klaipėdos miesto LKP komiteto (f. 3658) dokumentai, daug metų Klaipėdos vykdomajam komitetui pirmininkavusio Alfonso Žalio publikuoti atsiminimai⁶ ir interviu medžiaga su buvusiais pramonės vadovais – LKP CK sekretoriumi ekonomikos klausimais Algirdu Brazausku ir buvusiu Lietuvos SSR Plano komiteto pramonės skyriaus vedėju Albinu Jovarausku⁷.

Sovietinės lietuvių nomenklatūros interesai

Lietuvių nomenklatūra negalėjo apibrėžti ir oficialiai pateikti savarankiškos politinės programos ar strategijos, kaip jai elgtis didėjant SSRS ūkio valdymo centralizacijai. Ar bendri respublikos nomenklatūros ir vietos interesai egzistavo ir kiek jie buvo reflektuojami, yra tolesnių tyrimų klau-

¹ ANTANAITIS, K. *Sovietinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatūra (1953–1990 m.). Dėsningumai ir ypatumai*. Daktaro disertacija. Kaunas, 2001.

² VAREIKIS, V. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993.

³ SAFRONOVAS, V. Vykdomoji valdžia ir jos kadru politiką Klaipėdos mieste 1945–1957 metais. In *Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XI). Sud. V. VAIVADA, D. ELERTAS. Klaipėda, 2005, p. 113–125.

⁴ IVANAUSKAS, V. *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1970–1988)*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2008.

⁵ Apie atskirų pramonės šakų ir įmonių plėtrą rašė Kazimieras Meškauskas (MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis 1940–1990*. Vilnius, 1994), Klaipėdos miesto darbininkų sluoksnį, o kartu ir pramonės raidą tyrinėjo Nastazija Kairiūkštytė (KAIRIŪKŠTYTĖ, N. *Klaipėdos pramonė ir darbininkai 1945–1960 metais*. Vilnius, 1987).

⁶ ŽALYS, A. *Prisikėlimas: prisiminimai ir apmąstymai*. Klaipėda, 2005.

⁷ Interviu medžiagos su A. Jovarausku garso įrašas saugomas *Lietuvos istorijos instituto rankraštyne* (toliau – LIIR), fonde 61. Interviu su A. Brazausku garso įrašas saugomas autoriaus asmeniniame archyve.

simas. Tačiau pažymėtina, kad pačioje sovietinėje sistemoje egzistavo prielaidos formuotis vietiniam nomenklatūros elitui, kuris atstovavo ne vien apibrėžtai teritorijai, bet ir buvo titulinės tautos, šiuo atveju lietuvių tautos, atstovas. Ši nomenklatūra buvo suinteresuota ne vien tinkamu Maskvos sprendimų vykdymu, kas būdinga bet kuriems centrinės valdžios vietininkams, bet ir kalbėjo lietuvių vardu. SSRS unitarinis valdymo principas, vadinamasis „vieningas liaudies ūkio kompleksas“ ir, antra vertus, SSRS valstybinė sąranga neišvengiamai formavo įtampas tarp sąjunginių žinybų Maskvoje, pvz., sąjunginių ministerijų, valdžiusių savo įmones respublikoje, ir respublikos nomenklatūros. Todėl respublikos nomenklatūros tikslas buvo įrodyti ir pagrįsti aukščiausiai, sąjunginei, valdžiai, kad ji sugeba gerai administruoti, yra nepakeičiama, ir taip plėsti savo įtaką respublikos valdymo sferoje. Po vadinamosios Aleksejaus Kosyginio reformos 1965 m. panaikinus liaudies ūkio tarybas ir sunkiosios pramonės valdymą perdavus sąjunginėms ministerijoms, Lietuvos SSR valdžia buvo nesuinteresuota plėtoti sunkiosios pramonės šakų. Ji siekė daugiau investicijų nukreipti į tas šakas, kurių ministerijos buvo Vilniuje: į lengvąją, maisto, vietinę pramonę, taip pat žemės ūkį. Be to, netgi netekusi tiesioginio sunkiosios pramonės šakų valdymo, respublikos valdžia per kadru politiką, nomenklatūrinę sistemą siekė daryti įtaką tų įmonių veiklai. Šiems tikslams respublikoje ir buvo būtinas tinklas įvairių lygių nomenklatūrininkų, kurių lojalumas respublikos valdžiai būtų užtikrinamas per formalias nomenklatūrų sąrašų pareigas ir atsakomybę ir, kas ne mažiau svarbu, per neformalius patrono–kliento ryšius. Respublikos nomenklatūros kadru strategija buvo tokia: siekti, kad stambioms įmonėms vadovautų lietuviai, o jei tai neįmanoma, kuo labiau įvietinti rusakalbius, susieti juos su respublikos interesais. Įmonės turėjo būti ne atskiri sąjunginių ministerijų objektai, bet į kompleksinį respublikos ūkį integruotos gamybinės organizacijos, kurios daugiau investuotų į socialinę, kultūrinę statybą, siektų įdarbinti vietos gyventojus, neskatintų imigracijos iš kitų respublikų.

Galima teigti, kad šiame siekyje būta tautinio komunizmo apraiškų, tačiau išvelgiamas ir pragmatinis motyvas. Respublikos nomenklatūra buvo politiškai atsakinga Maskvai dėl tautinės situacijos respublikoje. Imigracija galėjo kurstyti nacionalizmo proveržius, lietuvių nepasitenkinimą, o kartu ir rusakalbių skundus Maskvai. Jų tirti atvykdavusios centro komisijos kėlė Vilniui nemažai rūpesčių. Be to, kadangi lenininės nacionalinės politikos postulatai buvo respublikos nomenklatūros ideologinis „arkliukas“ atremiant galimus sąjunginių institucijų priekaištus, tai dažni tautinį pagrindą turintys konfliktai bei skundai Maskvai būtų paneigę Lietuvos galimybę remtis lenininėmis „lygiateisiško tautų vystymosi“ tezėmis siekiant didesnių investicijų į pageidaujamus ūkio ir infrastruktūros sektorius. Beje, informacija apie tam tikrą tautinį nepasitenkinimą Klaipėdoje buvo pasiekusi ir Maskvą. Centras buvo informuotas apie 1959 m. balandžio 20 d. LKP CK priimtą nutarimą, kuriame kritikuotas Klaipėdos „Aušros“ fabriko direktorius Rasickas. Jis, skirtingai nei vien rusų kalba įsakymus rašęs jo pirmtakas Paškevičius, įmonės dokumentuose vartojo vien lietuvių kalbą⁸.

Apibendrinant Vilniaus siekius galima būtų trumpai apibrėžti taip: pirma, mažinti sąjunginio pavaldumo plėtrą, antra, siekti, kad ir šioms įmonėms vadovautų politinį bei kultūrinį kontekstą jautę ir Vilniui lojalūs funkcionieriai, jei ne lietuviai, tai bent įvietinti.

⁸ LKP CK nutarimas „Dėl LKP Klaipėdos miesto komiteto padarytų klaidų keičiant fabriko „Aušra“ vadovybę“, 1959 m. balandžio 20 d. *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LVA*), f. 1771, ap. 196, b. 97, l. 20.

Klaipėda pramoninės plėtros schemose

Žvelgiant iš minėtų respublikos nomenklatūros pozicijų, galima apibūdinti ir lietuviškosios nomenklatūros požiūrį į miestų ir regionų plėtrą. Kokia buvo respublikos nomenklatūros pozicija dėl pramonės plėtros Klaipėdoje? Pirmaisiais pokario metais Lietuvos SSR valdžios dėmesio Klaipėdai būta gana nemažo. 1945 m. buvo priimti net du nutarimai dėl Klaipėdos ūkio atkūrimo⁹. Tačiau vėlesniuose dokumentuose kokio nors išskirtinio valdžios dėmesio neaptinkama. Netrukus po J. Stalino mirties, 1954 m., respublikos valdžia inicijavo SSRS vyriausybės nutarimą dėl pramonės plėtros Vilniuje¹⁰. 1955 m. buvo priimtas LKP CK nutarimas „Dėl priemonių tolesnėms Kauno miesto gyvenamosios, kultūrinės ir buitinės paskirties, komunalinės ir pramonės paskirties statyboms plėtoti“¹¹. Atrodo, kad Klaipėda panašaus SSRS vyriausybės nutarimo 6-ojo dešimtmečio viduryje nesulaukė.

Klaipėda buvo „ignoruojama“ ir ilgalaikiuose perspektyviniuose ūkio plėtros planuose. 1958 m. LSSR plano komisijos parengtoje schemoje buvo numatytas grandiozinis respublikos industrializavimo planas: keliolikos staklių gamyklų statyba, elektronikos įmonių, net automobilių atskirų komponentų gamyba ir automobilių surinkimas respublikoje¹², tačiau visa tai tarsi aplenkė Klaipėdą. Klaipėdoje buvo numatoma didinti žvejybos pramonės pajėgumus, akcentuota būtinybė nutiesti į Klaipėdą naftotiekį eksportui, taip pat pastatyti naftos perdirbimo gamyklą, bet pastarosios vieta nenurodoma¹³.

Kitoje, 1964 m. LKP CK prezidiumo patvirtintoje, generalinėje schemoje buvo prognozuojama, kad miestas 1980 m. išaugs iki 180 tūkstančių gyventojų. Įdomu, kad schemoje apibūdinant situaciją miestuose Klaipėda yra praleista. Tvirtinama, kad Vilnius ir Kaunas jau viršijo optimalų miestų dydį, o tolesnei Šiaulių ir Panevėžio plėtrai yra nepalankios gamtinės sąlygos. Kokia Klaipėdos situacija, taip ir nepasakoma¹⁴. Matyt, tuo metu Lietuvos SSR aukščiausioji nomenklatūra neturėjo aiškios pozicijos dėl Klaipėdos arba nesugebėjo rasti argumentų, kodėl reikia riboti Klaipėdos augimą. Juk apeliuoti į nacionalinę sudėtį nebuvo galima.

Schemoje tvirtinama, kad Žemaitijos miestų tinkle, trikampyje tarp Klaipėdos, Šiaulių ir Kauno, nėra stambių miestų, susidariusi savotiška tuštuma. Schemoje numatyta vidutinių miestų plėtra, turėjusi prisidėti prie didžiųjų miestų augimo „perkrovimo“. Pvz., Vilniaus „saugiklis“ turėjo būti Ukmergė, Šiaulių – Kuršėnai, o Klaipėdos – Šilutė¹⁵. Šilutė nuo 9,2 tūkst. gyventojų 1963 m. turėjo išaugti iki 20 tūkst. 1980 m.

Daugelio buvusių Lietuvos SSR veikėjų atsiminimuose kalbama apie didelį šios generalinės schemos poveikį mažinant imigraciją į respubliką. Su tuo reikėtų sutikti. Tačiau žvelgiant iš pačių miestų perspektyvos, 1964 m. schema lėmė dar didesnę nacionalinę segmentaciją Vilniuje ir ypač Klaipėdoje. Dėl Klaipėdos uosto specifikos ir jūrinio klimato čia vyko specialistai ne vien iš kai-

⁹ KAIRIŪKŠTYTĖ, N. Op. cit., p. 69, 70.

¹⁰ SSRS Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 1334 „Dėl priemonių pramonės įmonių, gyvenamųjų namų ir kultūrinės buitinės paskirties statyboms vystyti Vilniaus mieste“, 1954 m. liepos 2 d. *Rusijos valstybinis ekonomikos archyvas*, f. 5446, ap. 1, b. 625, l. 70–74.

¹¹ LKP CK Biuro nutarimas „Dėl tolesnės gyvenamosios, kultūrinės buitinės, komunalinės ir pramonės statyboms plėtros Kaune priemonių“, 1956 m. balandžio 27 d. *LJA*, f. 1771, ap. 191, b. 81, l. 29–32.

¹² Lietuvos TSR pagrindiniai ekonominiai rodikliai 1959–1980 m. *LJA*, f. 3377, ap. 48, b. 1251.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Schema, 1964 m. *LJA*, f. 1771, ap. 228, b. 74, l. 48–49.

¹⁵ *Ibid.*, l. 54.

myninių uostų, bet ir iš tolimesnių uostamiesčių bei žemyninio klimato vietovių. A. Brazausko tvirtinimu, plaučių ligomis sirgusiems Rusijos ir kitų respublikų gyventojams labai tiko uostamiesčio jūrinis klimatas, todėl jie mielai rinkosi Klaipėdą¹⁶. „Miestai saugikliai“ tik atitraukė lietuvių gyventojų mechaninį prieaugį nuo Klaipėdos. Gyvenimą juose rinkosi žmonės iš respublikos provincijų ir kaimų, o rusakalbiai mieliau vyko į didžiuosius miestus, kur socialinė aplinka buvo priimtinesnė.

Tad ilgalaikėse plėtros strategijose Klaipėda lyg ir neakcentuojama. Kokias priežastis galima būtų išvelgti? Visų pirma nemažai lėmė Klaipėdos praeitis. Iš esmės Klaipėda buvo vienintelis Lietuvos miestas, turėjęs jau išsigalėjusią pramonės struktūrą, todėl nauji industrializacijos projektai, kituose respublikos regionuose vyraujant agrariniam ūkiui, būtų atrodę kaip tolygios plėtros reikalavimų nesilaikymas. Klaipėda buvo bene vienintelis miestas, kurio dauguma įmonių pokario laikotarpiu buvo ne naujai pastatytos, o veikė senųjų pagrindu. Iš stambių naujų įmonių paminėtinos tik tos, kurios buvo susijusios su žvejybos laivyno bazės išvystymu uostamiestyje, pvz., „Baltijos“ laivų statykla ar Vakarų laivų remonto įmonė.

Miesto padėtis panašėjo į kaimyninėse Latvijoje ir Estijoje susidariusią padėtį. Ten pramonė tarpukariu buvo geriau išvystyta nei Lietuvoje ir sulaukė daugiau dėmesio pokario laikotarpiu. Neveltui 1946 m. į Klaipėdą atvykęs A. Sniečkus teigė, kad „Lietuvos KP(b) CK daug dėmesio skiria Klaipėdai, nes čia pagrindinė mūsų pramonės bazė ir vienintelis Lietuvos uostas“¹⁷.

Miesto nomenklatūra ir jos socialiniai bei ekonominiai interesai

Pramonės, ypač sunkiosios, plėtra pritraukdavo investicijų į socialinius, kultūrinius objektus, o miesto ar rajono augimas neabejotinai didino vietinės valdžios statusą, autoritetą ir prestižą. Būtent šiais klausimais į aukštesnes institucijas – tiek į sąjungines ministerijas, tiek ir į respublikos valdžią – dažniausiai ir kreipdavosi miestų vadovai. Reikėtų pažymėti, kad tokio pobūdžio Klaipėdos vadovų kreipimusi į respublikos valdžią su raštais ir oficialiais prašymais randama palyginti nedaug. Pvz., 1969 m. buvo kreiptasi į Antaną Sniečkų ir Juozą Maniušį prašant numatyti lėšų naujai 500 vietų lignoninei ir 1200 apsilankymų poliklinikai statyti 1970 m.¹⁸ Tais pačiais metais LKP Klaipėdos miesto komitetas LKP CK rašė, kad miestui trūksta 1000 darbininkų. Šią problemą siūlyta spręsti įtraukiant į įmonių veiklą moteris, o jų atpalaidavimui nuo vaikų priežiūros plečiant statyti naujus vaikų darželius¹⁹. Įdomu, kad prieš trejus metus, 1966 m., LKP Klaipėdos miesto komitetas prašė LKP CK šokolado fabriką statyti ne Kapsuke (dab. Marijampolė), o Klaipėdoje, tvirtindamas, esą miestui aktuali moterų įdarbinimo problema²⁰. Taip pat nėra šaltinių, liudijančių Klaipėdos valdžios aktyvumą siekiant daugiau teisių miestui kapitalinės statybos srityje. Palyginimui galima pažymėti, kad Kauno ar Alytaus vykdomųjų komitetų vadovai miestų siekius spręsti tiek sąjunginių, tiek respublikinio pavaldumo įmonių plėtros klausimus išsakydavo viešose konferencijose²¹.

¹⁶ S. Grybkausko 2008 m. vasario 11 d. interviu su A. Brazausku.

¹⁷ KAIRIŪKŠTYTĖ, N. Op. cit., p. 24.

¹⁸ LKP Klaipėdos miesto komiteto ir vykdomojo komiteto raštas, 1969 m. vasario 26 d. *LYA*, f. 1771, ap. 241, b. 41, l. 38.

¹⁹ Klaipėdos miesto komiteto raštas LKP CK, 1969 m. sausio 29 d. *LYA*, f. 1771, ap. 241, b. 72, l. 45, 46.

²⁰ LKP Klaipėdos miesto komiteto raštas LKP CK, 1966 m. birželio 23 d. *LYA*, ap. 237, b. 36, l. 1, 2.

²¹ LSSR Aukščiausiosios tarybos raštas LKP CK, 1969 m. liepos 30 d. *LYA*, f. 1771, ap. 241, b. 41, l. 58.

Toks klaipeidiečių „pasyvumas“ ir nenuoseklumas gali patvirtinti A. Žalio tvirtinimus, kad 7–8-ajame dešimtmečiais Šiauliai ar Panevėžys buvo gerokai aktyvesni. Esą tik vėliau, jau dirbdamas miesto vykdomojo komiteto pirmininku, A. Žalys įsisąmonino, kad tokių tikslų reikia siekti ne formaliais prašymais ar respublikos valdžios institucijų vieša kritika, o per asmeninius ryšius, pavyzdžiui, paveikiant LSSR finansų ministrą Romualdą Sikorskį²².

Skirtingai nuo tarpusavyje prieštaringų sąjunginių ministerijų ir respublikos valdžios interesų, vietos valdžiai rūpėjo suderintos investicijos tiek į gamybą, tiek, suprantama, ir į socialinę infrastruktūrą. Technokratų ir vietos valdžios funkcionierių interesų bendrumą iliustruojančių pavyzdžių galima rasti daugelyje Lietuvos miestų ir rajonų. Respublikos regionai jautė didelį investicinį „alkį“ ir pagrįstai tikėjosi, kad gamybos plėtra padidins vietos partinio ar vykdomojo komiteto valdžią, reikšmę ir statusą. Būtent pramonės plėtra 1977 m. Alytų iš rajono centro pavertė respublikinės reikšmės miestu, o jo partinei valdžiai buvo suteiktas aukštesnis miesto komiteto statusas. Miestų valdžios glaudus bendradarbiavimas su įmonių vadovais buvo itin reikšmingas miesto infrastruktūros plėtrai. Buvęs „Akmenės cemento“ direktorius prisiminimuose rašė: „Aš spaudžiau tuometinę Lietuvos vyriausybę, ypač jos pirmininką Motiejų Šumauską, statyti naujas gamybos linijas ir tuo pagrindu skirti daugiau lėšų būsimam miestui“²³. Taigi miesto vadovų statusas, miestų socialinė ir ekonominė raida bei įmonių plėtra buvo tarpusavyje susiję.

Miestuose ir rajonuose suaugusius vietos valdžios ir įmonių vadovų interesus retai išskirdavo konfliktai. Puikius jų tarpusavio santykius atskleidžia LKP CK gauti pranešimai apie korupcijos ir kitus teisėtumo pažeidimo bei piktnaudžiavimo atvejus. Antai LKP CK pažymoje minimas piktnaudžiavimo būsto skyrimo Klaipėdos įmonių vadovams atvejis. 20 butų naujame name apsigyveno vien tik „pramonės įmonių, statybos ir kitų organizacijų vadovai“. Tarp jų minimi uosto viršininkas A. Bielyj, Klaipėdos statybos tresto vyriausiasis inžinierius E. Paulauskas, mėsos kombinato direktorius K. Vizbaras, autotransporto įmonės (ATK 4) viršininkas V. Galkus²⁴.

Klaipėdos miesto nomenklatūros sudėtis 7-ajame dešimtmetyje

Klaipėdos miesto aukščiausios valdžios sudėtį galima charakterizuoti remiantis 1966 m. liepos 1 d. sudarytu nomenklatūros sąrašu, kuriame minimos 93 pozicijos²⁵. Kaip ir daugelyje kitų Lietuvos miestų, iš trijų miesto komiteto sekretorių du buvo lietuviai – pirmasis sekretorius Jonas Babravičius ir sekretorius Alfonsas Žalys, o komiteto antrasis sekretorius – rusas Valentinas Romanovas (Valentin Romanov). Skirtingai nei kitų miestų „antrieji“, V. Romanovas buvo ne aukštąją partinę mokyklą, o Kaliningrado aukštąją žuvies pramonės ir ūkio techninę mokyklą baigęs funkcionierius, turėjo laivų statytojo inžinieriaus specialybę. Jis buvo jaunos technokratų kartos (gimęs 1930 m.) atstovas, teturėjęs vos aštuonerių metų partinį stažą. Atrodo, kad jam, kaip inžinerijos sluoksnio atstovui, užimti aukštas partinio funkcionieriaus pareigas buvo kiek per anksti: technokratai partiniuose aparatuose ėmė vyrauti kiek vėliau, nuo 8-ojo dešimtmečio pradžios. Paskyrimas į „antrojo“ pareigas 1963 m. turint tik penkerių metų narystės SSKP stažą taip pat buvo nebūdingas rusams funkcionieriams Lietuvoje atvejis. Netrukus tokia padėtis buvo „ištaisyta“ – 1967 m. į

²² ŽALYS, A. Op. cit., p. 162, 163.

²³ PETRAVIČIUS, L. Lietuvai kūrėme cemento pramonę. In „Akmenės cementas“: *metai ir žmonės*. Sud. ir red. L. ROZGA. Šiauliai, 2003, p. 34.

²⁴ LKP CK pažyma, 1970 m. gegužės 12 d. *LYA*, f. 1771, ap. 243, b. 1, l. 3.

²⁵ Klaipėdos miesto partijos komiteto atsakingų darbuotojų kontrolinis sąrašas, 1966 m. liepos 1 d. *LYA*, f. 3658, ap. 66, b. 18, l. 2–8.

Klaipėdos miesto komiteto antrojo sekretoriaus pareigas buvo paskirtas aukštąjį partinį išsilavinimą ir ilgą partinį stažą turėjęs bei amžiumi vyresnis Dmitrijus Rožkovas (Dmitrij Rožkov), anksčiau dirbęs Tralerių laivyno bazės partiniu sekretoriumi²⁶. Jis, kaip ir 1968 m. paskirtas Klaipėdos LKP komiteto pirmasis sekretorius Jonas Gureckas, buvo baigęs SSKP aukštąją neakivaizdinę mokyklą. Alfonsas Žalys, trečiasis sekretorius, be aukštosios partinės mokyklos prie LKP CK diplomo, turėjo dar ir universitetinį išsilavinimą²⁷ – ekonomisto specialybę jis įgijo 1964 m. Vilniaus universitete.

Žemesniajame Klaipėdos LKP miesto komiteto funkcionierių lygmenyje vyravo rusai. Išimtis buvo jaunas Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas Kazimieras Kęstutis Adomonis, kuris 1969 m. trečiojo sekretoriaus poste pakeitė miesto vykdomojo komiteto pirmininku tapusį Alfonsą Žalį. 1934 m. gimęs K. Adomonis SSKP nariu tapo sulaukęs vos 21 metų – 1955 m., o praėjus kiek daugiau nei 10 metų, 1966 m., buvo paskirtas miesto komiteto Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėju²⁸.

Pastarojo skyriaus darbuotojų sudėtis yra įdomi tautiniu aspektu ir leidžia išvelgti tam tikrą ryšį tarp vedėjo ir pavaldinių tautybės. Nors Klaipėda tuo metu nebuvo tautiškai monolitinis miestas ir, atrodytų, propagandos sklaida komitete besirūpinusieji turėjo būti rusai, šio skyriaus instruktoriais 1966 m. dirbo Stasys Liubartas ir Pranas Kelpšas. Skirtingai nei komiteto Propagandos ir agitacijos skyriuje, Pramonės ir transporto skyriuje nebuvo nė vieno lietuvių. Čia nuo 1961 m. vedėju dirbo ukrainietis Vitalijus Butenka (Vitalij Butenka), laivų remonto inžinierius-mechanikas, aukštąją mokyklą baigęs 1955 m. Vladivostoke²⁹. Jo pavaldiniai buvo vyriausiasis miesto partijos komiteto darbuotojas rusas Konstantinas Vlaskinas (Konstantin Vlaskin) (g. 1911 m.), jo tautietis Benediktas Nosakovas (Benedikt Nosakov) ir baltarusis Stanislavas Petruša (Stanislav Petruša). Galbūt skyriaus funkcionierių tautinė sudėtis parodo jei ne tiesioginę priežastį, tai bent ryšį su rusakalbių dominavimu Klaipėdos stambiausiose pramonės įmonėse.

Kaip ir kitų miestų partijos komitetuose, Klaipėdoje lietuviai turėjo mažiausią partinį darbo stažą. Tarp seniausių partiečių buvo jau minėtasis K. Vlaskinas ir žydas Davidas Elbertas (David Elbert), nuo 1956 metų pabaigos dirbęs komiteto Organizacinio skyriaus vadovu. Pastarasis buvo vienas vyriausių komiteto darbuotojų: 1966 m., sulaukęs 52 metų, turėjo 22 metų partinį stažą³⁰.

Miesto komiteto funkcionierių sudėtis 1966 m. liudija, kad 7-ojo dešimtmečio viduryje Klaipėdoje dar nebūta „brandžiajam“ Leonido Brežnevo valdymo laikotarpiui būdingos kadru stagnacijos. Kaip matyti, tuo metu išsilavinimas iš tiesų lėmė asmens mobilumą ir karjeros galimybes. Komiteto sekretoriai ir vedėjai turėjo aukštąjį išsilavinimą, o jų pavaldiniai instruktoriai buvo jaunesni, specialų vidurinį išsilavinimą turėję ar aukštosiose mokyklose besimokę funkcionieriai.

Skirtingai nei Klaipėdos partijos komitete, 7-ojo dešimtmečio viduryje miesto vykdomajame komitete vyravo lietuviai. Jo pirmininkas Feliksas Lengvenis ir trys jo pavaduotojai – Feliksas Žemaitis, Alfonsas Žilius ir Ignas Ruginis – buvo lietuviai, tik vienas pavaduotojas, Anatolijus Grigorjevas (Anatolij Grigorjev) – rusas. Tarp skyriaus vedėjų ir komiteto sekretorės 12 buvo lietuvių ir vienas žydas – finansų skyriaus vadovas Arkadijus Lichtinšainas (Arkadij Lichtinšain)³¹. Įdomu,

²⁶ Ibid., l. 8.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid., l. 2.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., l. 4–6. (Sudarytojo pastaba: dokumente A. Lichtinšainas įvardytas kaip finansų skyriaus vedėjas, nors iš tiesų jis nuo 1959 m. pr. vadovavo vykdomojo komiteto prekybos valdybai. 1966 m. vykdomojo komiteto Finansų skyriui vadovavo Juozas Kutkevičius).

kad du skyriaus vedėjai – Bendrojo skyriaus vadovė Leonija Putnienė ir Kapitalinės statybos skyriaus vedėjas Juozas Kantakauskas – nebuvo partijos nariai³². Nepartiniai tokias pareigas užimdavo retai, privalėjo turėti bent jau aukštąjį išsilavinimą. Abu minėti vedėjai aukštąsias mokyklas buvo baigę Kaune: L. Putnienė – Kauno veterinarijos akademiją 1954 m., J. Kantakauskas – Kauno politechnikos institutą 1958 m. Tarp minėtų 13 vedėjų ir komiteto sekretorės tik keturi neturėjo aukštojo išsilavinimo³³.

7-ojo dešimtmečio pabaigoje susiformavo stabili aukščiausios Klaipėdos valdžios sudėtis, kuri liko be didesnių pakitimų iki pat sovietmečio pabaigos. 1968 m. sausio 27 d. miesto pirmuoju sekretoriumi buvo paskirtas Jonas Gureckas, iki tol dirbęs Vilniaus miesto Tarybų rajono sekretoriumi. Vykdomojo komiteto pirmininku tapo Alfonsas Žalys, užleisdamas sekretoriaus vietą buvusiam Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjui K. Adomoniui.

Įmonių vadovai ir imigraciją lėmusieji veiksniai

Sovietmečiu buvo sureikšminamas planavimas, įrodinėta, kad beveik visa plėtra vyko dėsningai, nuosekliai planuojant, partijai prižiūrint ir kontroliuojant. Ši plėtra buvo būdinga industrializacijos pradžia 6-ajame dešimtmetyje ir 7-ojo dešimtmečio pirmojoje pusėje. Vėliau svarbiu pramonės plėtros veiksmu tapo pačios pramonės įmonės. SSRS pramonės įmonės galima vadinti savarankiškais ekonominiais veikėjais, aktyviai veikusiais ne tiek produkcijos realizavimo, kiek investicijų pritraukimo, tam tikra prasme lobistinėje, sferoje. Įmonei svarbiausia buvo pasiekti planuotus projektinius pajėgumus ir kreiptis į valdžią dėl naujų investicijų skyrimo bei prašyti leidimo naujų gamybinės paskirties plotų statybai. Kiti, intensyvios gamybos, veiksniai veikė silpnai. Kadangi Klaipėdos pramonė pokario metais, galima sakyti, neišgyveno tokio industrializacijos bumo (plyno lauko investicijų), koks pasireiškė kituose respublikos miestuose, jos pramonės plėtrą iš esmės lėmė ekstensyvūs įmonių plėtimasis. Pradėjus vadinamąją A. Kosyginio reformą, įmonių vadovai pasijuto dar laisviau ir manė, kad galės pakankamai savarankiškai tvarkytis. Antai Lietuvos SSR liaudies kontrolė skundėsi Maskvai, kad Klaipėdos laivų remonto gamykla, pajutusi laisvę, elgėsi kaip laisva rinkos dalyvė – pradėjo nustatinėti naujus savo darbo įkainius, produkcijos vertę, nors žinoma, kad planinėje ekonomikoje tai buvo labai griežtai kontroliuojama planavimo institucijų³⁴.

Taigi atskiros įmonės pozicija plėtros klausimu buvo itin reikšminga tiek miestui, tiek respublikai. Įmonė negalėjo nedidinti darbuotojų skaičiaus, kadangi, neturėdama pakankamo jų skaičiaus, ekstensyvia gamyba negalėjo įvykdyti planų. Klausimas, kokių būdu ir iš kur bus imama nauja darbo jėga? Čia ir iškyla jau minėta „antrojo nomenklatūrinio ešelono“ įvietinimo svarba. „Susipratę“ įmonių vadovai daugiau dėmesio skirdavo vietiniams kadrų rengti, o sentimentų respublikai nejautę direktoriai rinkosi lengvesnį būdą – darbo jėgos „importą“ iš kitų respublikų, kadangi jų rengti patiems neberekėjo. Būtent šiuo klausimu respublikos vadovai turėjo daug problemų su Klaipėdos įmonių direktoriais. Juos įvietinti buvo sudėtinga. Stambių sąjunginio pavaldumo įmonių direktoriai jautė savo statusą, galią ir nenoriai pakludavo respublikos nomenklatūrai. Buvęs respublikos Plano komiteto skyriaus viršininkas Albinas Jovarauskas prisiminė, kad jam teko tik vieną kartą matyti, kad įmonės vadovas arogantiškai atsakytų LKP CK Pramonės ir transporto skyriaus vedėjui. Ir tai buvo Klaipėdos „Baltijos“ laivų statyklos direktorius Vitalijus Podliaskij (Vitalij Podliaskij), kuris LKP CK pramonės ir transporto vedėjo kabinete esą atsistojo ir, pareiškęs „ačiū už pa-

³² Ibid., l. 6.

³³ Ibid., l. 4–6.

³⁴ LSSR Liaudies kontrolės raštas LKP CK. *LYA*, f. 1771, ap. 241, b. 4, l. 44.

mokymus“ (suprask: tavo kalbos nieko vertos), išėjo iš kabineto³⁵. Tuometinės nomenklatūrinės etikos supratimu tai buvo „išsišokimas“.

Stambių, ypač karo pramonės kompleksui priklausiusių, laivų statybos įmonių vadovai savo karjerą ne tiek siejo su Lietuva, kiek labiau tapatinosi su pramonės šaka, kurioje veikė. Tai rodo jų mobilumo atvejų analizė. Pvz., 1969 m. laivų remonto gamyklos vyriausiasis inžinierius buvo atleistas esą už amoralų elgesį ir išvyko į Rusiją. Bandomojo konservų fabriko vyriausiasis inžinierius Jurijus Maslenikovas (Jurij Maslenikov) 1969 m. buvo pervestas dirbti į Maskvą³⁶. „Baltijos“ laivų statyklos direktorius Jurijus Michejevas (Jurij Michejev) paskirtas į Laivų statybos ministerijos 8-ąją valdybą viršininko pavaduotoju Maskvoje.

1966 m. Klaipėdos miesto partijos komiteto sudarytame kontroliniame nomenklatūros sąrašė didžiausią dalį sudarė įmonių vadovai: iš 93 nomenklatūros pareigybių jų buvo net 29. Septyni iš šio skaičiaus buvo rusai, du ukrainiečiai, vienas baltarusis, vienas žydas. Taigi dauguma pramonės įmonių vadovų buvo lietuviai – 18 direktorių. Atrodytų, kad remiantis šiais skaičiais galima neigti įsigalėjusius tvirtinimus apie rusų dominavimą Klaipėdos įmonių vadovybėse. Vis dėlto reikėtų pažvelgti, kokioms įmonėms jie vadovavo. Bandomosios laivų remonto gamyklos direktorius Leonardas Pricas (Leonard Pric) – baltarusis, laivų remonto įmonės Nr. 7 – rusas Kuchtinovas (Kuchtinov), Baltijos laivų statyklos – Jurijus Michejevas (Jurij Michejev). Šių įmonių tūkstantiniai kolektyvai ir sudarė didžiausią sunkiosios pramonės gamybinio personalo dalį. Dauguma Klaipėdos įmonių partinių sekretorių taip pat buvo rusai. Minėtame 1966 m. kontroliniame nomenklatūros sąrašė minima 12 gamyklų, uostų, žvejybos, laivų-šaldiklių laivynų ir statybos tresto partinių sekretorių, iš jų tik trys lietuviai. Tarp pastarųjų nebuvo nė vieno, dirbusio pramonės įmonėje³⁷.

7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje Klaipėdos miestas augo po 5,1 tūkstančių žmonių per metus. Didžiausią dalį sudarė mechaninis augimas – 65%. Dėl uostamiesčio specifikos Klaipėdos miesto gyventojai buvo charakterizuojami kaip labiausiai mobilūs, mieste buvo mažiausias „išgyvenimas“ respublikoje. To priežastis – didesnė dalis mechaninio judėjimo iš kitų respublikų: migracija iš kitų respublikų sudarė beveik trečdalį (27%) mechaninio judėjimo. Lietuvos SSR darbo išteklių komiteto pirmininkas B. Gaigalas respublikos valdžiai 1972 m. rašė, kad Vakarų laivų remonto gamykla, užuot pati ugdžiusi savo darbo jėgą ar ieškojusi jos respublikoje, daug darbo jėgos įdarbina iš kitų respublikų³⁸.

Išvados

1. Klaipėdos ekonominei plėtrai didelę įtaką turėjo ne tik naujos SSRS industrinės programos, bet ir paveldėta ekonominė struktūra. Todėl Klaipėdoje, labiau nei kituose Lietuvos regionuose, pramonės, o kartu ir miesto, socialinę plėtrą lėmė mikroekonominiai veiksniai – įmonių plėtros interesai.

2. Skirtingai nuo gamyklų interesų, Lietuvos SSR valdžia stengėsi mažinti sąjunginio pavaldumo įmonių plėtrą, kuri skatino imigraciją į respubliką, ir siekė, kad ir šių įmonių vadovais būtų politinį bei kultūrinį kontekstą jautę ir respublikos nomenklatūrai lojalūs vadovai.

³⁵ S. Grybkausko 2006 m. sausio 9 d. interviu su A. Jovarausku. *LIIR*, f. 61, b. 24.

³⁶ Klaipėdos miesto komiteto darbuotojai, atleisti 1969 m. *LYA*, f. 3658, ap. 69, b. 14, l. 8, 9.

³⁷ Klaipėdos miesto partijos komiteto atsakingų darbuotojų kontrolinis sąrašas, 1966 m. liepos 1 d. *LYA*, f. 3658, ap. 66, b. 18, l. 2.

³⁸ B. Gaigalo raštas LTSR Ministrų Tarybai, 1972 m. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. R-754, ap. 4, b. 7734, l. 32–34.

3. Klaipėdos miesto valdžia balansavo tarp skirtingų lietuvių nomenklatūros ir stambiųjų Klaipėdos įmonių interesų. Klaipėdos LKP miesto komiteto darbuotojų sudėtis, ypač rusakalbių vyravimas pramonės ir transporto skyriuje, leidžia išvelgti buvus glaudžius ryšius tarp miesto partinių funkcionierių ir stambiųjų įmonių vadovų. Pastariesiems tai galėjo teikti tam tikrą ideologinį saugumą ir pasitikėjimą santykių su respublikos valdžia aspektu.

Literatūra

- ANTANAITIS, Kastytis. *Sovietinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatūra (1953–1990 m.). Dėsningumai ir ypatumai.* Daktaro disertacija. Kaunas, 2001.
- IVANAUSKAS, Vilius. *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1970–1988).* Daktaro disertacija. Vilnius, 2008.
- KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. *Klaipėdos pramonė ir darbininkai 1945–1960 metais.* Vilnius, 1987.
- MEŠKAUSKAS, Kazimieras. *Lietuvos ūkis 1940–1990.* Vilnius, 1994.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. Vykdomoji valdžia ir jos kadro politika Klaipėdos mieste 1945–1957 metais. In *Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros* (Acta Historica Universitatis Klaipendensis, t. XI). Sud. V. VAIVADA, D. ELERTAS. Klaipėda, 2005, p. 113–125.
- VAREIKIS, Vyngantas. *Klaipėda XX amžiuje.* Klaipėda, 1993.

THE DEVELOPMENT OF KLAIPĖDA'S INDUSTRY IN THE CONTEXT OF INTERESTS OF LITHUANIAN SOVIET NOMENCLATURE

Saulius Grybkauskas

The Lithuanian Institute of History, Lithuania

Summary

In contrast to other Lithuanian cities and districts, Klaipėda had, by the beginning of the Soviet period, already inherited an existing economic structure. Thus the long-term development plans prepared by the Soviet government, in comparison with other Lithuanian regions, played a rather unimportant part in the Klaipėda's industrial development. The enterprise's goals for expansion strongly influenced Klaipėda's growth. Soviet Lithuania nomenclature sought to limit the expansion of Soviet enterprises, as well as restrict the growth of the labor force through migration to Klaipėda from others Soviet republics. In contrast to Soviet Lithuanian nomenclature, the local city administrators were interested in the rapid development of industry. The close inter-personal links between Klaipėda bureaucrats and enterprise managers stimulated the growth of heavy industry in Klaipėda.

Iteikta 2008 10 03